

Skeppssamhället under lupp

MAGNUS LINNARSSON*

Stockholms universitet

Patrik Höglund, *Skeppssamhället: Rang, roller och status på örlogsskepp under 1600-talet* (Huddinge: Universus Academic Press 2021). 322 s.

Undersökningens syfte, källmaterial och metod

Ett fullt utrustat och bemannat örlogsfartyg kunde under 1600-talet ha en besättning på så många som 500 personer, ibland fler. Instängda i fartygets begränsade utrymmen befann sig alla – från kaptenen till skeppsgossarna. Detta miniatyrsamhälle är objektet för Patrik Höglunds doktorsavhandling. Undersökningens syfte är att ”beskriva livet ombord på de stora örlogsfartygen under 1600-talet”, med målet att ”visa hur hierarkiska maktordningar och social status kom till uttryck och manifesterades i 1600-talets samhälle” (s. 12). Avhandlingen tar ett helhetsgrepp kring de människor som fanns på ett örlogsfartyg och studien lämnar ett förtjänstfullt empiriskt bidrag till vår bild av 1600-talets flotta.

Studien är avgränsad till perioden 1620–1700. Åren inkluderar vad författaren kallar en brytningsperiod för flottan. Stridstaktiken förändrades vilket fick konsekvenser för både fartygen och manskapet som bemannade dem. Undersökningen bygger på ett varierande källmaterial som används för att kartlägga och beskriva de olika människorna ombord. Flera olika typer av källor används: lagar och instruktioner, rättsprotokoll och förordningsmaterial. Men också arkeologiska fynd från sjunkna skepp, samt fartygsmodeller och samtida bilder. Höglund motiverar valet av undersökningsperiod med att den möjliggör ett utnyttjade av ett stort arkeologiskt källmaterial som kan komplettera det historiska materialet.

Avhandlingen är också avgränsad till det som Höglund kallar för ”skeppssamhället”. Det definieras som den gruppering av individer som var förenade i en gemenskap ombord på ett skepp” (s. 9). Det är dessa individer som un-

* Docent i historia; fakultetsopponent

dersöks och analyseras utifrån de roller och uppgifter de hade ombord. Avhandlingen behandlar således ett snävt avgränsat fenomen: fullt utrustade örlogsskepp klara för strid. Som Höglund själv konstaterar var detta något av en sällsynthet då det endast inträffade under sjötågen. Den vardagliga verksamheten inom flottan, avseende transporter av manskap och förnödenheter, underhåll på örlogsbaser med mera, ingår inte i undersökningen. Studien avgränsas också till de fartyg som hade två kanondäck (exempelvis *Vasa*) och som utgjorde de största och mest slagkraftiga fartygen inom flottan. Mindre skepp studeras alltså inte.

Själva undersökningen har operationaliserats genom att Höglund noggrant har kartlagt varje personalkategori i källmaterialet. Med utgångspunkt i sjöartiklar och i instruktioner och liknande källmaterial redovisas varje kategori. Undersökningen förlitar sig främst på de normativa källorna men balanseras emellanåt av exempelvis rättsmaterial som visar hur dessa normer har ifrågasatts eller utmanats ombord på skeppen.

Sammanfattning av innehåll, resultat och slutsatser

Efter inledningen är avhandlingen uppdelad i sju empiriska kapitel. Det första har bakgrundskaraktär och behandlar örlogsskeppens utformning: hur de var byggda, olika däck och utrymmen ombord.

I kapitel tre introduceras de personalkategorier som ingår i undersökningen. Patrik Höglund har delat upp fartygsbesättningen i officerare, underofficerare, specialister och gemena. Officerarna och underofficerarna utgjorde befälen ombord. Specialister är ett samlingsbegrepp som inkluderar till exempel präster, barberare och trumpetare. Det gemena kollektivet utgjordes av skeppets huvudsakliga manskap, alltså sjömän och soldater. I kapitlet kvantifieras de fyra kategorierna över tid. Som förväntat ökade antalet människor i alla kategorier under krigsåren då flottan mobiliserades. Höglund kvantifierar också lönerna för de olika personalkategorierna och relaterar dem till rang och position ombord.

Den huvudsakliga undersökningen presenteras härfter i fyra kapitel, ett vardera för respektive personalkategori. I kapitlet om officerarna redogörs för deras roll ombord. Höglund visar vilka uppgifter officerarna förväntades utföra och de ideal som omgärdade en sjöofficer under 1600-talet. I kapitlet om underofficerarna visas hur dessa var en slags mellankategori. En underofficer kunde till exempel vara en adelsman, på väg uppåt i karriären. Det kunde leda till konflikter med icke adliga underofficerare kring status och hierarkier ombord på fartyget. Kapitlet visar också hur några av underofficerarnas status förändrades under 1600-talet.

I kapitlet om specialisterna kartläggs de olika typer av mindre personalgrupper som behövdes ombord, till exempel präster, skrivare, barberare

och trumpetare. Kapitlet om de gemena tar ett grepp kring den heterogena gruppen av manskap som inkluderade den stora massan av båtsmän och de soldater som fanns ombord. Kapitlet visar hur det fanns en stark kollektiv gemenskap i gruppen samtidigt som det var möjligt att avancera till underbefäl och då höja sin status. Jag tycker att kapitlet är ett av avhandlingens mest intressanta. Mycket av den maritimhistoriska forskningen har fokuserat på officerarna men här lyfts i stället en relativt undanskymd kategori av manskapet fram.

Kapitel åtta utgörs av ett kort kapitel som diskuterar den rumsliga uppdelningen av fartyget. Höglund redogör för vilka utrymmen ombord som fick användas av vilken personalkategori. Han visar hur statusen ombord satte regler för var människor fick vistas på skeppet.

Avhandlingens centrala resultat är beskrivningen av de fyra personalkategorierna och deras uppgifter i arbete, vila och strid. Kartläggningen framstår som avhandlingens viktigaste bidrag och visar också förändring över tid så till vida att status och rang mellan olika typer av personal förändrades under 1600-talet. En liknande studie har inte gjorts tidigare och som ett samlat verk med diskussioner kring de olika roller som fanns på ett örlogsfartyg under 1600-talet bidrar avhandlingen med ny kunskap. Undersökningen visar också att ett gott sjömanskap var något som värderades högt och gav status inom alla kategorierna som studerats. Slutligen argumenterar avhandlingen för att skeppssamhället var en spegling av 1600-talets samhälle i stort, men att det uttrycktes och manifesterades annorlunda på örlogsskeppen.

Diskussion

Som framgått ovan har Patrik Höglund skrivit en intressant doktorsavhandling kring de olika människor som var en del av ett fullt utrustat örlogsfartyg under 1600-talet. Undersökningen är emellertid behäftad med ett antal problem som drar ned intrycket. Dessa hänför sig huvudsakligen till det analytiska perspektiv som används i studien. I sin tur är det kopplat till frågan om vad som är undersökningens huvudsakliga bidrag till forskningsläget, vid sidan av den rent empiriska kartläggningen av de olika personalkategorierna.

I sitt inledningskapitel presenterar Patrik Höglund sina teoretiska utgångspunkter baserade på Pierre Bourdieu och hans bekanta begreppsapparat; habitus, kapital och fält. Efter en mycket summarisk presentation av Bourdieus teori avgränsar Höglund sitt användande till begreppet kapital, främst det som kallas symboliskt kapital. Författaren vill med hjälp av kapitalbegreppet studera vilka "former av symboliskt kapital [som] fanns, och vad var det som gav status i skeppssamhället?" (s. 24). Jag har ett antal invändningar mot hur det teoretiska perspektivet har avgränsats och implementerats i avhandlingen.

För det första ställer jag mig frågande till valet att utelämnat fältbegreppet från analysen. Höglund menar att det inte går att avgränsa skeppet till ett fält (s. 24). Han vill i stället enbart analysera kapital och vad de olika personalkategorierna besatt för kapital på skeppet. Det är en avgränsning jag inte kan acceptera. Som jag ser det skulle skeppet vara ett utmärkt val av fält då det är avgränsat i sig själv och utgör en arena där människor är tvingade att interagera med varandra. Det symboliska kapitalet får sitt värde av att det erkänns av andra. Således blir nyttan av kapitalbegreppet ytterst begränsad om det inte relateras till fältet. Den teoretiska betydelsen av kapitalet uppstår genom att det värderas på ett fält och genom att skriva bort fältet är det svårt att förstå vad som återstår av teorin och vad den ska bidra med.

För det andra har jag reservationer kring hur Höglund analyserar status, ett av de mest centrala begreppen i undersökningen och av Bourdieu intimt förbundet till kapitalet. Genomgående kopplas kapital till status i undersökningen, huvudsakligen sker det genom de positioner som de olika personalkategorierna hade ombord. Det är rimligt, men om det ska ha något förklaringsvärde menar jag att kapitalet måste operationaliseras. För att status ska uppnås måste det ske en förhandling om de (otillräckliga) resurser som står till buds. Ett exempel är den tidigare nämnda konflikten mellan officerare och underofficerare som här kunde utvecklats. Status blir alltså relativt och beroende av andras förväntningar. När Höglund skriver bort fältet ur analysen blir status, precis som kapital, begränsat till enbart empiriska utsagor.

Höglunds användning av sitt teoretiska perspektiv begränsas alltså till att sortera arbetsuppgifter och föremål som varande statusgivande i sig själv. Avsaknaden av teoretiska förklaringar lämnar läsaren vilse. Poängen med ett teoretiskt perspektiv är att forskaren då kan gå från empiriska observationer till ett resultat. När den empiriska kartläggningen har genomförts väljer Höglund konsekvent att stanna, i stället för att ta ytterligare ett kliv och förklara vad hans iakttagelser betyder och har för konsekvenser. Det innebär att hela undersökningen i princip begränsas till en beskrivning av personalkategorierna och vad de gjorde på skeppen. Hela studien hamnar på den lägsta analytiska nivån, vilket är extra beklagligt då det är helt uppenbart att det finns stora möjligheter att abstrahera upp analysen utifrån de teoretiska perspektiv som har berörts ovan.

För att illustrera min poäng kan ett exempel från undersökningen anföras. I kapitlet om officerarna redogörs för en konflikt mellan en kapten och en båtsman där kaptenen försökte få båtsmannen att ro och hämta några tunnor malt. Båtsmannen vägrade med hänvisning till sjöartiklarna som stadgade att manskapet inte fick användas för privata ärenden. Konflikten gick till domstol som dömde till kaptenens fördel. Höglund nöjer sig med att notera att domstolen ville stötta kaptenens auktoritet. I själva verket

är det ett utmärkt exempel på där statusen för kaptenen försvarades. En enkel teoretisk analys visar att oaktat de regler som fanns kunde kaptenen använda sitt habitus, som i sin tur var baserat på såväl kulturellt som socialt kapital, till att skaffa sig fördelar gentemot det gemena manskapet. Det kunde han göra genom att på det fält han agerade på (skeppet) värderades hans kapital mångfalt högre än båtmannens. Det i sin tur får konsekvenser för hur hierarkierna inom skeppssamhället ska förstås och vad som kunde påverka dynamiken mellan de olika kategorierna ombord.

Ett exempel där Höglund verkligen tar analysen längre med gott resultat är i undersökningen av skepparna och deras förändrade roll under perioden (t.ex. s. 169). Här diskuterar författaren utifrån de empiriska beläggen och det teoretiska perspektivet hur skepparnas sociala status förändrades över tid. Han visar hur styrmännen övertog flera av skepparnas uppgifter och hur det innebar lägre status och social position under 1600-talet för skepparna. Jag hade genomgående önskat mer av den här typen av diskussioner och analyser.

De båda exemplen sätter fingret på hur den rådande samhällsordningen i det tidigmoderna samhället ska förstås på ett örlogsfartyg. Här kunde analysen utvecklas, framför allt i relation till vad vi sedan tidigare vet om hur samhället var ordnat. En genomgående brist i avhandlingen är den begränsade användningen av tidigare forskning. Den relevanta maritimhistoriska forskningen presenteras i inledningskapitlet och avhandlingen placeras i ett maritimhistoriskt sammanhang där författaren menar att det saknas en grundlig studie av de människor som fanns ombord på skeppen (s. 13). Det är gott så. Men i förhållande till avhandlingens målsättning att studera hierarkiska maktordningar och social status under 1600-talet saknas mycket forskning.

Jag läser in en önskan om ett underifrånperspektiv på människorna ombord på skeppen. Flera historiker har behandlat Sverige under 1600-talet utifrån det perspektivet, men de förekommer inte i avhandlingen. Höglund vill också koppla sina resultat till frågan om samhällsideologi och organisering. Han konstaterar exempelvis att företeelserna ombord på skeppen utmanade den rådande samhällsideologin (s. 11). Även här finns det ett omfattande forskningsläge kring den svenska statens organisation under tidigmodern tid, eller studier av den samhällsordning som präglade det tidigmoderna samhället. Det sistnämnda berörs kortfattat i inledningen, men det finns ingen uttömmande diskussion om vad forskningen har kommit fram till avseende samhällsorganisation och ideologi under tidigmodern tid.

Internationell forskning behandlas mycket kortfattat i avhandlingen. Ett antal titlar, koncentrerade till maritimhistorisk forskning, diskuteras men tyvärr är intrycket att den internationella forskningen inte används för pro-

blematisering eller analys. Det är en brist eftersom social ordning och maktordningar är välbeforskade områden inom internationell historieforskning.

Givetvis kan inte en doktorsavhandling diskutera all forskning som nägonsin genomförts. I det här fallet leder emellertid den sparsmakade forskningsdiskussionen till att det är oklart vad som egentligen har genererat själva problematiseringen. Varför undersöks det som undersöks? Varför ställs de frågor som ställs? Är de senare tillkomna för att fylla luckor kring det vi vet eller ska de ompröva tidigare resultat? Kort sagt: det är oklart vilken forskning Patrik Höglund diskuterar med och vad han tänker sig att hans resultat ska bidra med.

Både avsaknaden av teoretiska förklaringar och den begränsade användningen av tidigare forskning avspeglas i avhandlingens presentation av sina huvudsakliga resultat. Det avslutande kapitlet, symptomatiskt döpt till "Sammanfattning", redogör enbart kortfattat för de empiriska resultat som utvunnits i respektive kapitel. Här finns tyvärr ingen diskussion om resultatens förhållande till forskningen, eller den abstraktion av teorin som efterlysts ovan. Detta är i mångt och mycket en missad möjlighet då jag tycker att Höglund i ett diskuterande slutkapitel kunde balanserat de mer empiriska avsnitten i avhandlingen med en mer teoretisk och problematiserande slutdiskussion. Förutsättningar för detta finns uppenbart i den undersökning som genomförts. Ett sådant avslutningskapitel borde också inkludera en diskussion om förändring över tid. Avhandlingen omfattar stora delar av 1600-talet och det hade varit både rimligt och betydelsefullt om Höglund hade diskuterat mer kring hur skeppssamhället förändrades över tid. Tyvärr görs få sådana jämförelser.

Slutord

Patrik Höglunds doktorsavhandling är välskriven och forskningsuppgiften är systematiskt genomförd. Enligt min granskning uppfyller studien grundläggande krav vad avser akribi och formalia. Avhandlingen ger också ett bidrag till forskningen genom sin empirinära genomgång av de olika persontyperna ombord på örlogsfartygen under 1600-talet. Genom undersökningen får vi ny kunskap om vad de olika människorna ombord hade för uppgifter och hur det komplexa skeppssamhället var tänkt att fungera, samt i vissa avseenden också hur det fungerade i praktiken.

Som framgått ovan har jag anfört en del kritik. Huvudsakligen handlar det om hur det analytiska perspektivet har använts i undersökningen och om kopplingen till den tidigare forskningen. Sammantaget menar jag att denna kritik pekar på ett underutnyttjande av olika analysnivåer i studien. Det är en önskan om mer. Ett mer genomarbetat teoretiskt perspektiv och en tydligare koppling till tidigare forskning hade lyft resultaten i avhand-

lingen, och framför allt inneburit möjlighet till fler och andra resultat än de som nu presenteras.

Avsaknaden av en mer övergripande diskussion om avhandlingens resultat och bidrag till forskningen gör att representativiteten och relevansen av studien är svåra att bedöma. Det finns till exempel en glidning i undersökningen huruvida det som undersöks representerar mer än bara det som sker på det enskilda skeppet. I inledningen skriver Höglund bort flottan som organisation genom att peka ut det enskilda fartyget som studieobjektet (s. 12). I avslutningen lutar han emellertid mer åt att skeppssamhället var en spegling av de maktordningar som fanns i det tidigmoderna samhället (s. 281). För relevansens skull är det såklart det sistnämnda som är av intresse.

Vid sidan av ett strikt empiriskt bidrag i sakfrågan (människor på skeppen) skulle en fördjupad diskussion om det tidigmoderna samhället öppna för möjligheten att säga något om skillnaderna mellan skeppssamhället och landsamhället. Detta är något jag hoppas att författaren utvecklar i kommande studier. Genom att analysera skeppssamhället som något annat än landsamhället, men med en tydlig kontrastering mot vad vi vet om sociala hierarkier och status, vore det möjligt att säga något nytt om hur den tidigmoderna världen var beskaffad. Ibland finns det glimtar av detta i Höglunds analys, men tyvärr stannar han lite väl ofta ombord på båten.